

УДК 321.1 : 821-92.09 (045)

ОЛЕНА БРОВАРСЬКА,
кандидат філологічних наук
(м.Хмельницький)

Особливості формування української національної ідеї у публіцистиці на межі ХХ-ХХІ ст.

У статті розглядаються особливості розвитку української національної ідеї під кутом зору поглядів відомих публіцистів на межі ХХ-ХХІ ст. Особливості формування української національної ідеї у публіцистиці на межі епох розглядаються за такими аспектами: історіографією – відновлення зв'язку часів, культурної, духовної спадковості; культурним становищем нашої держави; внутрішньо-економічним розвитком України, її геополітичним становищем – формуванням ефективної зовнішньої політики; питанням «Україна та Росія» – аналіз сумісності чи несумісності національних інтересів країн. Значна увага приділяється результатам «анатомування» менталітету українського народу, яке митці здійснюють шляхом реструктуризації генетичного коду та історичного минулого нації, вилучивши із цього цілий спектр споріднених рис. Підкреслюється національна ідея як формотворчий чинник державного процесу. Актуалізується увага на розробці національно-філософській концепції, моделюванні національної свідомості реципієнта методом «анатомування» нації та проектування подальшого культурного розвитку.

Ключові слова: публіцистика, нація, національна ідея, література, філософія, цивілізація, концепція, ментальні риси, мораль, зрада.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Прикметною особливістю літературних запитів суспільства на перетині ХХ-ХХІ ст. є зростаючий інтерес до публіцистики. На зміну белетристиці, побудованій на художньому узагальненні, приходять публіцистика, яка ґрунтується на фактичному матеріалі, документальних свідченнях і є неоціненним матеріалом для розуміння минулого та окреслення майбутнього нашої нації. Тому перед сучасним літературознавством стоїть завдання не тільки історико-літературного вивчення, а й теоретико-літературного осмислення феноменів публіцистики, як вдалого поля для формування національної свідомості нашого народу.

Українська національна ідея є духовною субстанцією, поширеною на історичний час та культурно-етнічний простір буття українського народу та споріднених із ним історичною долею інших етносів. Це та духовна і моральна енергія, яка творила захисне коло, оберігаючи народ від національного знеособлення, визначала характер і перспективу історичного розвитку, який ми проходимо, хай зі значними втратами, через випробування на шляху до свободи і незалежності. Велику роль у процесі творення національної ідеї у різні часи розвитку нашої держави відігравали публіцисти. Тому аналіз публіцистичних праць на предмет формування національної ідеї є актуальним у сучасному літературознавстві й завданням дослідження у цьому напрямку буде з'ясування особливостей цього процесу на матеріалі публіцистики окресленого періоду.

Із здобуттям незалежності для публіцистів немає заборонених тем, власне особливої актуальності набула тема розгляду національної ідеї. У 90-х роках ХХ ст. публіцисти основну увагу зосереджували на правомірності існування національної ідеї як такої. Українська національна ідея ототожнюється із незалежністю, свободою нашої держави. Після того як питання свободи і незалежності України вже не обговорюється, а сприймається як належне, проблематика «національної (української) ідеї» публіцистами спрямовується в інше русло – дискусії щодо її значення та складових.

Аналіз досліджень і публікацій... У цьому контексті варто зазначити твердження О. Романчука: «Життєздатність національної ідеї залежить від того, чи ми вже зараз, сьогодні й надалі забезпечимо на державному рівні такі пріоритети: національне самоусвідомлення, духовне визволення, морально-етичне оздоровлення, територіально-державне усамостійнення» [1, с. 25]. Ці пріоритети державної політики мають бути органічно поєднані з ідеями соціальної демократії та соціальної справедливості як бажаних для українського народу. О. Романчук підкреслює, що для розвитку нашої держави потрібен єдиний суспільний організм – українська нація. «Отже, найближче завдання суспільства на сьогодні – формування і зміцнення національної держави на основі поліетнічної територіальної цінності – українського народу з титульною нацією – українською» [1, с. 27]. До цього ж тематичного напрямку можна віднести статті науковців М. Жулинського, О. Кульчицького, Ф. Канака, А. Москаленка та інших.

Формулювання цілей статті... Мета статті – рохкрити особливості формування української національної ідеї у публіцистиці на межі ХХ-ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу... У статті «Український персоналізм» О. Кульчицький наголошував, що плекати національну ідею можна лише на ґрунті національної свідомості. Він, зокрема, визначав дві передумови формування національної свідомості: «існування своєї національної культури, відповідно, високий її рівень; існування в розвитку провідних осіб, які стають предметом захоплення і пошани і як такі є стрижнем національного об'єднання» [2, с. 31].

Системному аналізу піддає виникнення національної ідеї, національно-культурної ідентичності українського суспільства літературознавець, критик, вчений М. Жулинський. Розробляючи концептуальні принципи й методологічні засади гуманітарної політики, він з'ясував, що починати доведеться мало не з нуля – відшукати подібні програми чи наукові розробки з досвіду інших країн не вдалося. Вчений вважає, що «закріпити молоді пагони демократії можна лише розвитком демократичної культури в суспільстві формуванням таких переконань, в основі яких лежить усвідомлення необхідності, розумного вибору, готовність до досягнення компромісів в ім'я спільної мети» [3, с. 32].

Науковці і літературознавці на прикладі окремих особистостей – забутих і репресованих письменників – розуміють українську національну ідею. На думку І. Драча, «концентрація національної ідеї, насиченість, густота» [4, с. 3] – це: «рівень патріотизму на душу населення»; «державотворча функція» [4, с. 5]; а також мова: «У Києві з чотирьох мешканців – троє українців, а українську мову коли почувеш, то озирнешся – майже завжди хтось із твоїх знайомих» [4, с. 4]. Для Ф. Канака українська мова виступає «одним з найпотужніших інтегративних чинників і спонук масової творчості, зокрема, як гарант державного суверенітету»; «є підґрунтям державотворення»; він вважає, що «в ній є елементи поняття і власне ідеї, соціально-психологічний і етнокультурний зміст» [5, с. 40].

Особливості формування української національної ідеї у публіцистиці на межі епох ми пропонуємо розглядати за такими аспектами: історіографією – відновлення зв'язку часів, культурної, духовної спадковості (етнічні корені, мова, писемність, мистецтво, фольклор); культурним становищем нашої держави; внутрішньо-економічним розвитком України, її геополітичним становищем – формуванням ефективної зовнішньої політики; питанням «Україна та Росія» – аналіз сумісності чи несумісності національних інтересів країн.

Якщо говорити про перевагу історіографічного аспекту у вивченні публіцистами української національної ідеї зазначеного періоду, варто назвати монографію «Філософія української ідеї та європейський

контекст: франківський період» О. Забужко. Твір вирізняється джерельною основою: авторка ввела велике коло європейських текстів, присвячених темі нації та національної свідомості. Авторка показує ідейну атмосферу, в якій розгорталося становлення нації і національної свідомості [6, с. 83]. Тематично сюди ж належать три публіцистичні книги В. Карпенка, колишнього головного редактора газети «Вечірній Київ», «Поодинокі вмирають, виживають – гуртом» [7], «Як повернути манкурту пам'ять» [8], «На нашій не своїй землі...» [9]. У цих трьох книгах зібрані сотні статей, які протягом кількох років з номера в номер друкувалися в «Колонці головного редактора». Часто – це гостра полеміка з супротивниками української національної ідеї та Української національної держави. Про те, що в статтях переважає тема «української національної ідеї», найперше свідчать заголовки: «Нація і націоналізм», «Національна держава і державна нація», «Душа нації – дух народу», а також відповідна лексика.

А. Свідзинський свої переконує, що народи, поневолені Російською імперією, зокрема, український, отримували від Росії не російську культуру, а російське безкультур'я. «І якщо вряди-годи антикультурні, руйнівні акції прикривалися культурними демонстраціями (наприклад, балетом), то передусім для того, щоб обдурити довірливих малоросів, а разом прищепити їм почуття культурної меншовартості» [10, с. 99]. Із проаналізованих А. Свідзинським факторів впливають філософські висновки, що державне самовизначення – ключова ідея не тільки для українців, а й для всіх людей, які проживають в Україні і пов'язують свою долю з Українською державою.

Статтю І. Дзюби «Україна і світ (Напередодні незалежності)» [11], можна визначити як центральну, і не тільки тому, що тут порушуються найосновніші проблеми державотворення. У ній публіцист повертається до питань, які проголосив ще в шістдесятих роках («Інтернаціоналізм чи русифікація?») і які намагався розгадати протягом усього свого творчого шляху: «Україна і світ. Тема давня, як світ, і безліч разів обговорена. Але щоразу вона набуває нового значення, як тільки Україна вертається до життя і самовизначається» [11, с. 19].

Проблеми національної ідеї, які порушує Роман Іваничук, починаючи працювати як публіцист у 90-х роках ХХ ст. звучать в унісон з тими, які піднімають його сучасники. Національна ідея буде концептуальним стрижнем усіх публіцистичних творів Р. Іваничука («Дороги вольні і невольні («Благослови, душе моя, Господа...»), «Мандрівки близькі і далекі», «На маргінесі»)» [12], «Щоденний щоденник» [13]). Автор не розробляє національну ідею суто теоретично,

він виступає буквально її виразником у всій своїй художній та публіцистичній творчості. Актуалізуючи національне питання, публіцист зазначає: «...Настала епоха самовизначення націй, і цього процесу ніхто зупинити не в силі. Стоїмо на порозі нової європейської цивілізації, яка постає на руїнах цивілізацій імперських» [12, с. 560]. Найпростішою, найприроднішою політичною і моральною категорією автор називає «незалежність», підкреслюючи, що українці знають її ціну.

Р. Іваничук пише, що нація – це «організм живучий» і стверджує, що на прикладах лише трьох європейських народів – болгарського, чеського й українського можна упевнитися, що довести підкорену націю до повної асиміляції і цілковитого зникнення не спроможний жоден завойовник навіть тоді, коли тримає її в неволі століттями. За його твердженням це можливо за однієї умови: «якщо асиміляційний процес не встиг сточити дві нерозривно з'єднані між собою категорії поневоленого народу: історичну пам'ять і мову» [12, с. 226]. Щодо прийому ідейного та морального анатомування нації та діагностичного виокремлення «духовних гріхів», то Іваничук користується ним іще в історичних романах. За Іваничуком, зрада як найтяжчий гріх кожного поневоленого народу проступала отруйною сукровицею крізь всю історію. «Поставлена в рабську залежність людина швидко позбувається «гамівної сорочки моралі», яка заважає їй вижити в неволі, й оголений організм раба легко піддається гріховності. Світова література затаврувала зраду в образах Юди в Біблії, Фортунато Фальконе в П. Меріме, Андрія Бульби та спокушеного Басаврюком Петра – у М. Гоголя, героя «Похорону» в І. Франка, манкуртів у Айтматова, Конрада Валенрода в Міцкевича – затаврувала з метою виховати в людині антипод зрадника. Р. Іваничук підкреслює: «Українська історія не шкодувала відступників – ми знаємо їх імена, соромимося їх, й болить нам наш національний гріх» [12, С. 375]. Національна ідея, яка наскрізно проходить через усю творчість автора, визначить моделювання свідомісної парадигми духовних, моральних та культурних орієнтирів, яка концентрує в межах єдиного концептуального простору ряд полярних категорій («яничарство» – вірність; імперіалізм – націоналізм; «карликанство» – величність; меншовартість – гідність та ін.).

Висновки... Таким чином, посилена увага публіцистів на перетині ХХ–ХХІ ст. до національної ідеї та широкий тематичний спектр щодо її осмислення та формування очевидні. Така активність письменників, вчених, державних та громадських діячів була викликана необхідністю розбудови незалежної держави й ідейно-тематично концентрована на

дослідженні історичного минулого та реструктуризації генетичного коду нашої нації. Також вагомий пласт публіцистичного матеріалу присвячено прогностичним висловленням щодо корегування ментальної карти нашого народу з метою покращення суспільно-політичного та економічного життя України та виходу на європейський рівень високо розвинутих держав. Потребують подальшого дослідження твори сучасної публіцистики, написані у період та внаслідок подій Майдану, а також АТО на сході України – осмислення національної ідеї тут відбуватиметься крізь призму відповідних суспільно-політичних, державних та національних змін. Такі дослідження на часі.

Список використаних джерел і літератури:

1. Романчук О. Історична публіцистика як складова системи державотворення та самоорганізації суспільства в Україні: дис. ... канд. філол. наук.: 10.01.08 / Олег Костянтинівич Романчук. Київ, 2000. 225 с.
2. Кульчицький О. Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза. Серія: Монографія. Мюнхен-Париж: Український вільний університет, 1985. 131 с.
3. Жулинський М. Що нас може об'єднати? *Універсум*. 1995. Ч. 3–4. С. 32–46.
4. Драч І. Чи працює українська національна ідея? *Український світ*. 1995. № 1–3. С. 3–4.
5. Канак Ф. Національна ідея у її втіленнях. *Розбудова держави*. 1998. № 7–8. С. 40–47.
6. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ: Сфера, 1993. 195 с.
7. Карпенко В. Поодинокі - вмирають, виживають – гуртом / Віталій Карпенко : Вечірній Київ. – К., 1995. – 125 с.
8. Карпенко В. Як повернути манкурту пам'ять. Київ: Вечірній Київ, 1997. – 325 с.
9. Карпенко В. На нашій не своїй землі. Київ: Вечірній Київ, 1998. 508 с.
10. Свідзинський А. Самоорганізація і культура. Київ: Фундація ім. О. Ольжича, в-во ім. О. Теліги, 1991. 137 с.
11. Дзюба І. Україна і світ. *Наука і суспільство*. 1990. № 12. С. 19–30.
12. Іваничук Р. Дороги вольні і невольні. Спогади та медитації. Львів, 1999. 575 с.
13. Іваничук Р. Нещоденний щоденник. Львів: Літопис, 2005. 216 с.

References:

1. Romanchuk O. Istorychna publitsykyka yak skladova systemy derzhavotvorennia ta samoorhanizatsii suspilstva v Ukraini: dys. ... kand. filol. nauk.: 10.01.08 / Oleh Kostiantynovych Romanchuk. Kyiv, 2000. 225 s.

2. Kulchytskyi O. Ukrainyskiy personalizm. Filosofska y etnopsykholohichna synteza. Seriia: Monohrafiia. Miunkhen-Paryzh: Ukrainyskiy vilnyi universytet, 1985. 131 s.
3. Zhulynskyi M. Shcho nas mozhe obiednaty? Universum. 1995. Ch. 3–4. S. 32–46.
4. Drach I. Chy pratsiuie ukrainska natsionalna ideia? Ukrainyskiy svit. 1995. № 1–3. S. 3–4.
5. Kanak F. Natsionalna ideia u yii vtillenniakh. Rozbudova derzhavy. 1998. № 7–8. S. 40–47.
6. Zabuzhko O. Filosofiia ukrainskoi idei ta yevropeyskiy kontekst: frankivyskiy period. Kyiv: Sfera, 1993. 195 s.
7. Karpenko V. Poodyntsi - vmyraut, vyzhyvaiut – hurtom / Vitalii Karpenko : Vechirniy Kyiv. – K., 1995. – 125 s.
8. Karpenko V. Yak povernuty mankurtu pamiat. Kyiv: Vechirniy Kyiv, 1997. – 325 s.
9. Karpenko V. Na nashii ne svoii zemli. Kyiv: Vechirniy Kyiv, 1998. 508 s.
10. Svidzynskyi A. Samoorhanizatsiia i kultura. Kyiv: Fundatsiia im. O. Olzhycha, v-vo im. O. Telihi, 1991. 137 s.
11. Dziuba I. Ukraina i svit. Nauka i suspilstvo. 1990. № 12. S. 19–30.
12. Ivanychuk R. Dorohy volni i nevolni. Spohady ta medytatsii. Lviv, 1999. 575 s.
13. Ivanychuk R. Neshchodennyi shchodennyk. Lviv: Litopys, 2005. 216 s.

Summary

Olena Brovarska

Features of the Formation of the Ukrainian National Idea in Journalism at the Turn of the XX–XXI Centuries

In the article peculiarities of the development of the Ukrainian national idea from the perspective of the views of well-known publicists on the verge of the XX–XXI centuries are considered. The peculiarities of the formation of the Ukrainian national idea in journalism at the turn of the epoch are considered in the following aspects: historiography – the restoration of the connection of times, cultural and spiritual heredity; the cultural status of our state; the internal economic development of Ukraine, its geopolitical position – the formation of effective foreign policy; the issue «Ukraine and Russia» – analysis of compatibility or incompatibility of national interests of the countries. Much attention is paid to the results of «anatomizing» the mentality of Ukrainian people, which artists carry out by restructuring the genetic code and the historical past of the nation, on removing the whole range of related features. The national idea as a formative factor in the state process is emphasized. Actual attention is paid to the development of the national and philosophical concept, modeling national consciousness of the recipient by the method of «anatomizing» the nation and designing further cultural development.

Keywords: *publicism, nation, national idea, literature, philosophy, civilization, concept, mental traits, morals, betrayal.*

Дата надходження статті: «17» квітня 2018 р.

Дата прийняття до друку: «08» травня 2018 р.